

УДК 323.1
ББК 66.041

ТРАНСФОРМАЦІЯ В СФЕРІ ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ ПОСТКОМУНІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЯ

В. І. Бурдяк

*Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича;
58012, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2;
тел. +38 (050) 67-87-627; e-mail: vira_burdjak@rambler.ru*

У статті досліджено розвиток культури й освіти в Республіці Болгарія та зміни періоду демократизації. Суспільство відкинуло марксистсько-ленінську ідеологію, провело деідеологізацію освіти і мистецтва. З початком процесів європейської інтеграції Болгарія розпочала впровадження європейських культурних цінностей, виконує програми Ради Європи й ЄС. Велику фінансову допомогу і підтримку в цій справі їй надають різні зарубіжні фонди і спонсорські організації. Ліберальні реформи розпочаті в Болгарії у 1989 р. і особливо після 1997 р. глибоко позначилися на болгарській культурі. Автор вважає, що болгарам слід зберегти суттєві елементи і надбання попередніх поколінь, Просвітництва і гуманізму, знайти певний синтез, розвивати культурну й освітню галузі, вирішуючи сучасні завдання.

Ключові слова: *Республіка Болгарія, культура, освіта, держава, громадянське суспільство.*

Проблеми освіти та культури є надзвичайно важливими для кожного суспільства. Сучасні держави витрачають великі кошти для створення власного іміджу у світовому співтоваристві, але часто не зважають, що цього важко досягнути, якщо не турбуватися про належне виховання й освіти громадян, молодого покоління, без прищеплення їм певної культури, цінностей і традицій. У цьому зв'язку проаналізуємо ситуацію в Болгарії.

Вказані проблеми ще не повною мірою відображені у вітчизняній політичній думці, хоч в останні роки кількість досліджень, пов'язаних з політичним розвитком Республіки Болгарія, значно зросла, зокрема слід відзначити праці українських науковців Л. Прокопець, І. Осадци, М. Мілової, О. Сакрієр, А. Жуковської та інших.

Зазначимо, що в період соціалізму в Болгарії освіта та культура майже повністю були під контролем держави, яка використовувала їх у своїх ідеологічних цілях. Комітет з питань науки, мистецтва і культури, заснований у 1948 р. і перейменований у 1977 р. на Комітет з культури, контролював книговидання, драматичні й оперні театри, концертні зали,

музеї та галереї, радіо і телебачення, бібліотеки, кінематограф, читальні зали, культурні інституції за кордоном і спілки діячів культури. У 1960-1980-х рр. культура була пріоритетом державної політики, а письменники і художники мали великі можливості для творчості [1, 231]. У цей період у державі побудували такі великі культурні об'єкти, як Народний палац культури в Софії, Палац культури і спорту у Варні, кіноцентр «Бояна», окружні (обласні) бібліотеки в Пловдиві, Хасково і Шумені, музеї і художні галереї, нові будівлі для радіо і телебачення, будинки культури майже у всіх великих населених пунктах, понад 4000 будівель читалень та велику кількість меморіалів і пам'ятників. У Відні заснували єдиний на Заході культурний центр Болгарії. Інвестиційну політику побудови об'єктів культури вела за «Комплексною програмою підвищення ролі культури і мистецтва» голова Комітету з культури Л. Живкова, донька глави держави і комуністичної партії Болгарії – Тодора Живкова.

Сфера освіти теж виконувала ідеологічні цілі, але водночас з 1956 р. тут велося традиційне патріотичне виховання, яке розвивалося ще з часів болгарського національного Відродження XIX ст. У порівнянні з країнами РЕВ Болгарія за кількістю учнів – 124 особи на 10 тис. жителів – займала провідні позиції і поступалася лише СРСР [14, 139].

Безпосередньо перед подіями 1989 р. Захід мав домінуючий вплив на інтелігенцію Болгарії. За два роки до революції в державі з'явилися незалежні клуби інтелігенції, на які значно подіяла радянська перебудова і суспільні рухи Заходу. В 1988 р. діячі культури об'єдналися в Клуб на підтримку гласності і перебудови (А. Дам'янов, Б. Димитрова і Ст. Петров). Журнал «Культура» вимагав демократизації культурного життя.

Після відсторонення мирним шляхом (в результаті партійного перевороту на Пленумі ЦК БКП 10 листопада 1989 р.) з усіх посад Т. Живкова і початку демократизації, установи, які раніше фінансував Комітет по культурі, змінилися за структурою і змістом. Програми перебудови суспільства і культури розробляли західні інститути й їх радники. Західні експерти обирали для своєї діяльності звичні для них теорії неолібералізму – відповідно до зовнішньої політики США [19]. За Вашингтонським консенсусом, прийнятим на конференції МВФ і Світового банку, у Болгарії в 1990 р. відмінили державний протекціонізм через лібералізацію, приватизацію і дерегулювання. Програму, розроблену Д. Саксом у 1989 р. для Польщі («шокова терапія»), спробували втілити і в Болгарії, але вона не мала результату [25].

Системні зміни в Республіці Болгарія (РБ) відбувалися одночасно в політиці, економіці і культурі. Ринок ставав інструментом політичних і соціальних змін. У новій парадигмі культурна політика більше не була пріоритетом національного значення і суспільно-політичною категорією. На основі політичного плюралізму та громадянського суспільства виникли нові суб'єкти культурної політики – недержавні організації, приватні

інститути, церковні установи та міжнародні фонди [23, 508]. Вже 6 грудня 1989 р. голова Міністерства фінансів Б. Белчев оголосив усім общинам (адміністративним одиницям) Болгарії про різке скорочення коштів з бюджету на освіту й культуру в 1990 р. Витрати на проведення різних заходів виділялися у кожному окремому випадку. Тоді ж створили Міністерство культури. Вчені з США Р. Ран і Р. Атт на замовлення уряду Болгарії розробили Програму економічних реформ, неоліберальний проект, який замінював національну культуру «універсальними цінностями» [22]. У 1991 р. болгари здійснили першу спробу децентралізації та деідеологізації культури шляхом створення «центрів мистецтв», що раніше підпорядковувалися Міністерству культури [15, 28].

У новій Конституції Республіки Болгарія, прийнятій у 1991 р. (ст. 23), записано, що «Держава створює умови для вільного розвитку науки, освіти і мистецтва і підтримує їх. Вона дбає про збереження болгарської національної культурної спадщини». А новий Закон скасував монополію держави у цій сфері і марксистську ідеологію [15, 182]. Втім, у 90-х рр. РБ все ще балансувала між соціалізмом і лібералізмом, Росією і США. Культура й освіта залишалися в значній мірі державними і централізованими. Міністерства культури і освіти підтримували народну та класичну культуру, музику і перешкоджали співпраці із західними фондами. У складі Болгарської Академії Наук у 1989 р. було 242 дослідних інститути і 7000 науковців, у 2008 р. лише 50 інститутів і 3500 працівників. Державні витрати на наукові проекти склали в 1989 р. 3,2% ВВП, у 1992 р. – 1,64%, а в 2003 р. – лише 0,5% [12].

У 1985 р. середню освіту отримали 108 тис. випускників, а в 2008 р. – близько 50 тис. Майже 100 тис. дітей взагалі не відвідують школу. В останні роки чверть дітей-школярів не завершили навчання [10]. Кількість бібліотек скоротилася до 2400. Із зареєстрованих у 2000 р. 6942 бібліотек 1741 чи 25% не функціонували через звільнення співробітників.

На жаль, у посткомуністичній ПСЄ стає реальністю прогноз 1990 р., який зробив А. Пшеворський: Схід зміститься на Південь і матиме форму капіталізму злиднів [21, 75]. Попри диверсифікації такого розвитку, поняття транзиту/трансформації, що знаменує певний універсальний тренд до ринкової економіки і демократії, вже не може вживатися, виходячи з предметних і методичних причин. Зайва нова теорія трансформації, в якій держава знову буде відігравати визначальну роль. Імовірно, саме з таких міркувань Д. Стігліц критикував у своїй книзі «Тіні глобалізації» реалізацію Вашингтонського консенсусу [24, 90].

Після «синьої революції» 1997 р. (за синім кольором «Союзу Демократичних Сил», що кілька місяців блокував дії уряду і парламенту, проводив мітинги у центрі столиці держави – Софії, домігся відставки вищих органів влади, виграв дострокові парламентські вибори і здобув владу), уряд Івана Костова (1997-2001 рр.) провів радикальні зміни у су-

спільстві та культурі. За пропозицією Ради Європи і на основі доповіді британського менеджера по культурі Ч. Лендрі у Болгарії виробили новий Закон «Про культуру», спрямований на радикальну децентралізацію закладів культури і нові підходи до її фінансування [18, 24]. Ч. Лендрі відкинув «єдиний погляд на культуру», де не було місця сучасним художнім течіям; розкритикував відрив культури РБ від сучасного мистецтва Заходу й орієнтацію на Росію; запропонував систему фінансування культури через спонсорів замість держави [18, 36].

Національна комісія, обговоривши ці пропозиції, розійшлася у поглядах: 17 членів підтримали неоліберальне законодавство про культуру (західна система), а 14 виступили за традиційну державну політику. Після дебатів у 1999 р. прийняли новий Закон «Про розвиток культури» за першою концепцією. За Законом 70% коштів для установ культури мала надавати держава, а 30% – громади і приватні спонсори. Передбачалося також створення національних Центрів мистецтв за зразком Британії, які, отримуючи підтримку від держави, могли б їх самостійно витрачати. Діяльність Центрів мистецтв оцінювали за економічним результатом, якому сприяли нові форми спонсорства і маркетингу. Прийняття Закону було однією з умов включення РБ до культурних програм ЄС, що робив особливий акцент на організації громадянського суспільства, як посередника між державою і ринком.

У 2000 р. створили національний фонд «Культура» – формально незалежний, що визначав культуру як продукт і державної, і приватної сфери. Стратегію культури формували державні і приватні організації. У 2000-2009 рр. фонд щорічно отримував по 500 тис. левів фінансування від держави, згодом через інфляцію кошти скоротилися на третину [15, 83]. У 2006 р. РБ затвердила національну стратегію розвитку культури на наступне десятиліття [22].

Прикладом нової культурної політики став кінематограф, приватизований на підставі Закону. У 2005 р. уряд Симеона Сакскобургготського здійснив приватизацію кіностудії «Бояна-фільм». Спілка кінематографістів, що виступала проти приватизації студії, створеної ще у 1950-х рр. для виробництва, поширення і демонстрації фільмів, у меморандумі, разом з членами парламентської комісії по культурі, вказала на небезпеку цього кроку. Але під тиском стагнації економіки все ж погодилася, очікуючи, що в РБ прийдуть великі продюсери. Кіностудію продали фірмі «New Image», яка спрямувала її діяльність лише на отримання прибутку. Попри ці конфлікти, кіно РБ змогло вже в ХХІ ст. досягти міжнародних успіхів. 2008 р. на кінофестивалі в Берліні журі відзначило два болгарських фільми, а в Москві – фільм режисера Я. Гирдева «Дзіф» отримав приз за кращу режисуру. Болгарські фільми домоглися також нагород у Карлових Варах, Сараєво, Варшаві і Триєсті.

Інший сектор, що має велике значення для освіти та культури – ЗМІ. Закон «Про радіо і телебачення» (1998 р.) передбачив можливість заснування приватних телеканалів чи приватизації державних. Планувалося створення Фонду розвитку мистецьких програм, але це не реалізували через відсутність системи ліцензійних зборів з домогосподарств [13].

Болгарське національне телебачення (БНТ), засноване у 1959 р. як управління Комітету по культурі, у 1992 р. реструктуризували в самостійну організацію, яка має статус юридичної особи, фінансується Міністерством культури, що витрачає на це 46% свого бюджету [8].

«България TV» (БТВ) – перший приватний телеканал, заснований у 2000 р., фактично зруйнував державну монополію БНТ, і 2005 р. увійшов до складу медіаконцерну News Corporation Р. Мердока. Нині він найпопулярніший у РБ (37% глядачів), який пропонує реаліті – формати («Big Brother», «Survivor»), ток-шоу і серіали. «Нова телевізія» (НТВ) – другий приватний телеканал має ліцензію на мовлення в РБ з 2003 р. У 2008 р. його купила шведська медіа група MTG і транслює до рогоу продукцію («Стань багатим», «VIP Brother»).

Після 1989 р. більшість газет і журналів РБ придбали зарубіжні власники, насамперед німецька WAZ-Gruppe. Найбільша видавнича група періодики (заснована 1997 р.) видає три щоденні газети («168 годин», «Труд» і «Ранок»), 6 тижневиків і 11 журналів; штат концерну в РБ має понад 1200 співробітників. Підприємство здійснює 40% обороту завдяки пакетам акцій у ПСС. Економічні інтереси власників електронних і друкованих ЗМІ обмежують незалежність журналістів при передачі новин, що змушує їх вдаватися до самоцензури.

У 1998 р. уряд І. Костова, за підтримки МВФ і Світового банку, прийняв орієнтований на ринок Закон «Про народну освіту» [7], що започаткував нову фазу в управлінні сферою. Реформи викликали зміни змісту навчальних програм: кількість уроків з історії скоротили, замість історії Болгарії вивчається всесвітня; викладання болгарською мовою скорочене, а викладання англійською збільшене. Поряд з державними школами діють приватні, платні, де вища оплата праці вчителів. Також у РБ діють іноземні школи, які фінансують західні організації та майже 130 приватних освітніх закладів, визнаних Міністерством освіти. Серед них – шість приватних вищих шкіл і університетів. Закон «Про зміни в змісті освіти» 1999 р. прийняли з метою подальшого наближення болгарських освітніх стандартів до західних. Вищу школу в РБ реформували в дусі неоліберальної моделі, за якою тривалість навчання згідно з Болонською декларацією скоротилася практично до трьох років [7].

У листопаді 2007 р. Міністерство культури РБ разом з організаціями громадянського суспільства провело науково-практичну конференцію «Нові виміри інтелектуального діалогу в Болгарії і ПСС», яку орга-

нізував Європейський культурний фонд у художній галереї Софії. Дискусія йшла в основному про мультикультурне суспільство, про роль мистецтва в соціальних змінах і міжкультурному діалозі. Конференція пройшла напередодні Європейського року міжкультурного діалогу (2008 р.). Чинний уряд партії «ГЕРБ» (Громадяни за європейський розвиток Болгарії) на чолі з прем'єр-міністром Б. Борисовим, що був при владі перший раз з 27 липня 2009 р. по 13 березня 2013 р., а вдруге став прем'єр-міністром 7 листопада 2014 р., затвердив скорочення всього державного бюджету, в т.ч. і фінансування культури на 15%. Установи культури мають посилено приватизувати і оцінювати згідно з економічним успіхом. Новий міністр культури Ст. Рашидов заявив, що «мета полягає в тому, щоб культура вийшла на ринок» [3].

Новий очільник Міністерства освіти, молоді і науки, професор С. Ігнатов (раніше ректор Нового болгарського університету, створеного фондом «Відкрите суспільство»), поставив за мету приватизацію державних початкової, середньої і вищої школи за зразком США. Майно Болгарської Академії Наук, вважає він, теж підлягає приватизації. Концепцію цих реформ розробила організація «Глобальна Болгарія», в якій мають акції впливові банки: «СІБанк», «Булбанк», «Болгаро-американський кредитний банк», Телеканал БТБ Р. Мердока, газета «24 години», «Щоденник», тижневик «Капітал», фонд «Відкрите суспільство». До думок болгарських науковців, які виступили проти цієї процедури, уряд не прислухався.

Вплив ЄС на культурне життя РБ зростає. Його мета полягає у створенні секулярного, плюралістичного і мультикультурного суспільства. В офіційній Програмі культурної політики ЄС культура і освіта все ще знаходяться в компетенції національних держав, хоча в Маастрихтському договорі 1992 р. заявлено про «культурний вимір». Доповідь Всесвітньої комісії «Культура і розвиток» під керівництвом П. де Куэльяра представила у 1995 р. членам ООН, сформульоване як мету, створення глобальної плюралістичної культури [20]. Важливі складові цієї доповіді були використані на Стокгольмській і Амстердамській конференціях ЄС (1998-1999). У 1999 р. в Болоньї міністри освіти країн ЄС прийняли декларацію про спільну політику у сфері вищої школи. У 2007 р. ЄС створив Європейське агентство з основних прав з центром у Відні, дії якого спрямовані на реалізацію ідеї мультикультурного суспільства і боротьбу з дискримінацією. Лісабонський договір (2009 р.), передбачив (ст. 167) компетенцію ЄС у сфері культури, яка має відповідати критерію «європейської» [26]. Ще в 1993 р. РБ підписала в Брюсселі Європейську угоду про асоціацію, яка також регулювала освітню і культурну взаємодію [5, 173]. У 1995 р. ЄС почав «структурований діалог» з кандидатами на вступ, у т.ч. і з РБ. Болгарські міністри культури і освіти зобов'язалися щорічно повідомляти ЄС про реалізацію затверджених реформ.

Важливою частиною ідеології мультикультурного суспільства є захист національних меншин, проголошений у декларації Європарламенту в 1995 р. У 1998 р. Болгарський парламент за пропозицією уряду І. Костова прийняв цю конвенцію всупереч опору опозиції. Міністерство культури фінансувало підтримку проектів розвитку національних меншин, за якою у центрах турецької меншини міст Разград і Кирджали в 2003 р. відкрили регіональні культурні інститути. У 1999 р. затвердили урядову програму інтеграції циган і їх захисту від дискримінації. У 2004 р. прийняли програму інтеграції національних меншин з бюджетом у розмірі \$37 млн. Кошти надали фонд «Відкрите суспільство», Європейська комісія, Програма розвитку ООН і Рада Європи [15, 60]. Двічі на рік у Генеральній Дирекції Єврокомісії з питань освіти та культури РБ бере участь у зустрічах Ради з освіти, молоді та культури, на яких обговорювали програми ЄС «Культура 2007-2013 рр.» і «Аудіовізуальні медіа 2007-2013 рр.». За програмами ЄС Болгарія отримала фінансову підтримку спільних проектів у всіх сферах освіти і культури. У травні 2008 р. у приміщенні Єврокомісії Я. Фігел відкрив виставку «Сучасне європейське мистецтво», в якій взяли участь і болгарські художники. Тож з часу вступу до ЄС у січні 2007 р., РБ веде культурну політику за європейським зразком, активно бере участь у всіх релевантних програмах спільноти. Болгарські правові приписи щодо аудіовізуальних засобів і інтелектуальної власності вже повністю узгоджені з ЄС.

Болгарія – член Конференції міністрів культури ПСЄ (2005 р.), до роботи в якій залучені представники Греції, Албанії, Туреччини, Хорватії, Румунії, Сербії, Чорногорії, Македонії, Косово, Ради Європи та ЄС. На Конференції обговорюють регіональне співробітництво в галузі культурної спадщини країн ПСЄ, взаємодію з іншими міжнародними організаціями. На одному з засідань Конференції обговорювалася стратегія «культурного коридору» в регіоні і спільний план дій з Радою Європи та «Київською ініціативою», яка охоплює Азербайджан, Вірменію, Грузію, Молдову й Україну. Мета взаємодії полягає в тому, щоб культура стала найважливішим фактором економічного і соціального розвитку. Міністри з 12 країн вирішили щомісяця проводити спільну передачу про культуру [11]. У жовтні 2008 р. у містечку Балчик під керівництвом голови болгарського ПЕН-Центру Г. Константінова пройшла перша балканська ПЕН-конференція на тему «Націоналізм у глобальному світі і балканські письменники», в якій взяли участь письменники з Болгарії, Сербії, Греції, Румунії, Туреччини, Македонії, Хорватії та Кіпру. У травні 2009 р. у Софії підписали угоду за програмою «Глобальні бібліотеки», яку підтримав фонд Б. і М. Гейтс. Програма спрямована на те, щоб полегшити доступ до інформації, знань, комунікації та цифрового змісту за допомогою мережі публічних бібліотек.

Нині болгарська культура характеризується не лише присутністю державних установ культури, а й «третього сектора», тобто неурядових організацій, які фінансують здебільшого міжнародні фонди. Організації підтримують сучасне, зокрема абстрактне і експериментальне мистецтво, літературу і культуру, відтискують мистецтво, що існувало до 1989 р., яке вважають «тоталітарним» і «несучасним». Перші виставки нетрадиційного мистецтва проходили в Болгарії у другій половині 1980-х рр., поза офіційними галереями, їх організовували Ф. Зідаров, Л. Бояджієв, Н. Солаков, М. Божков, К. Прашков і Ст. Дімов, які згодом стали відомими художниками. Неформальні виставки в поєднанні з хеппенінгами проходили на чорноморських курортах, у молодіжному таборі в Приморсько, у студентському містечку в Софії і в саду Софійського університету. На одній з виставок, за ініціативою письменника П. Манолова, висувалися і політичні гасла. Н. Солаков заснував у 1989 р. «Клуб молодих художників», також поза межами офіційного Союзу болгарських художників, для підтримки нетрадиційного мистецтва [2, 61].

Після 1989 р. утворилася група «Мистецтво дії», проходили політичні хеппенінги і виставки під назвою «Нова мова мистецтва». У 1993 р. пройшла виставка художника Х. Явачева (Христо). Ці заходи підтримали Центр мистецтв Сороса, австрійська організація КультурКонтакт і Американський інформаційний центр. У червні 1995 р. Я. Бубнова, Л. Бояджієв, К. Прасков, Н. Солаков і М. Василева відкрили в Софії Інститут сучасного мистецтва (ІСІ), метою якого є найперше підтримка неформального мистецтва. З Інститутом співпрацювали державні й іноземні інститути Софії: АТА-центр сучасного мистецтва, Британська Рада, Інститут Гете, Французький інститут, Центр медіа-мистецтв, Софійська міська художня галерея, КультурКонтакт, Фонд «Про Гельвеція», «Червоний будинок» – Центр культури та діалогу, фонд «Відкрите суспільство», Центр мистецтв Сороса і Інститут соціальної інтеграції. Особливе значення мала Софійська міська художня галерея, яка діє ще з 1928 р. Вже у 1960-х рр. вона перетворилася на центр нових течій у мистецтві Болгарії. У 2004 р. було додатково засноване відділення сучасного мистецтва і фотографії. У 1980-х рр. художники відігравали помітну роль у процесі змін політичної системи, тоді ж виникли такі нові течії як конструктивізм, «Нова матеріальність» і концептуальне мистецтво. З 2008 р. в Болгарії існує «Young Visual Artists Award» – щорічна нагорода для молодих художників, заснована для країн ЦСЄ у 1990 р. президентом «Foundation for the Civil Society» Ст. Люерсом, членом Ради із зовнішніх відносин (Council on Foreign Relations). Мета премії – підтримка молодих нетрадиційних художників, яким пропонується стипендія разом з шеститижневим перебуванням у міжнародній студії в Нью-Йорку.

Видатну роль у зміні цінностей болгарського суспільства відіграв фонд «Відкрите суспільство» американського мільярдера і філантропа

угорського походження Дж. Сороса. У РБ фонд «Open Society Foundation Sofia» заснували 5 квітня 1990 р. за згодою уряду. Програми Сороса настільки різноманітні, що практично весь недержавний сектор залежав від фінансування «Відкритого суспільства». Бюджет фонду в 1990-х рр. перевищував бюджет Міністерства культури РБ. У 1990-1997 рр. було виділено \$100 млн, у т.ч. Гельсінському Комітету, Атлантичному клубу, Центру ліберальних стратегій та Центру досліджень етнічних відносин [17]. У 1997-2004 рр. фонд «Відкрите суспільство» витратив на програми \$ 9792000 («Культура», «Медіа», «Бібліотеки», «Жінки» і «Цигани»), з них лише Центр мистецтв Сороса – \$ 3918000. Більшість субвенцій витрачені на сучасне мистецтво. На початку 1997 р., напередодні квітневих дострокових виборів до парламенту РБ, фонд фінансово підтримав опозиційні організації і демонстрації. Президент П. Стоянов високо оцінив діяльності Сороса, вручивши йому 13 червня 1997 р. вищу нагороду Болгарії – орден «Стара Планіна», наголосивши на його ролі у розвитку демократичного процесу в РБ.

Центр мистецтв Сороса був заснований у Софії в 1994 р. (голова наглядової ради письменник Й. Радічков) і відразу ж розпочав активну діяльність. Центр проводить щорічні виставки, Літню академію музичних мистецтв, при музеї діє семінар, влаштовує щорічні виставки нетрадиційного, неформального мистецтва. Центр також підтримує переклади на болгарську мову в галузі гуманітарних наук: з гендерних питань, проблем сексуальних меншин, мультикультурного суспільства, націоналізму, прав людини і глобалізації [9].

Крім того, у 1992 р. Дж. Сорос заснував Центр «Відкрита освіта», найбільше недержавне агентство в галузі освіти, який поставив мету розробити та запровадити дисципліну «політична освіта». Центр очолив Р. Вілчев, який у 1998 р. одночасно став заступником міністра освіти. Він видавав журнал «Відкрита освіта» і співпрацював з кафедрою ЮНЕСКО по вихованню громадян Болгарії у Софійському університеті «Св. Климент Охридський». При Центрі створена мережа з 24 молодіжних освітніх центрів у всіх великих містах, в яких навчаються вчителі, студенти та управлінський персонал і видаються книги, спрямовані на виховання громадян держави [4, 19]. Дж. Сорос та Університет Мейна також заснували у 1991 р. американський університет у болгарському Благоевграді. Нині у ньому здобувають освіту понад 1000 студентів – «майбутні керівні сили, добре обізнані з цінностями відкритого, демократичного суспільства» з Болгарії й інших країн ЦСЄ та ПСЄ.

Для розвитку сучасного мистецтва і культури Болгарії докладають багато зусиль «Червоний будинок» – центр культури та дебатів у Софії (девіз над входом: «Переступаючи цей поріг, залиш за ним всі погані думки»); фонд «Gulliver Clearing House», створений у 1997 р. за ідеєю Р. Грасса, завдяки зусиллям незалежного Центру мистецтв, культури і

науки в Амстердамі, який підтримує культурне об'єднання Європи. Фонд діє на основі Європейської культурної конвенції Ради Європи. Особлива підтримка в його діяльності спрямована на кооперацію з країнами ЦСЄ у процесі культурних змін. «Червоний будинок» заснувала в 1996 р. Д. Гаврилова для підтримки розвитку незалежного сектора в сучасному болгарському мистецтві і плюралізму естетичних норм. У 2000 р. Міністерство культури передало центру для діяльності музею А. Ніколова. Його підтримують також програма «Matra» МЗС Нідерландів, Американський центр у Софії, Центр мистецтв Сороса, Європейський культурний фонд в Амстердамі і Dance Theater Workshop (США). «Червоний будинок» співпрацює з Центром ліберальних досліджень Софії, «Балканським трастом за демократію» і фондом «Відкрита Росія» (заснований М. Ходорковським).

Таким чином, у Болгарії посткомуністичного періоду в розвитку культури й освіти відбулися певні зміни. Суспільство відійшло від марксистсько-ленінської ідеології, відбулася деідеологізація освіти і мистецтва. З початком процесів європейської інтеграції Болгарія розпочала впровадження європейських культурних цінностей, виконує програми Ради Європи й ЄС. Велику фінансову допомогу і підтримку в цій справі їй надають різні зарубіжні фонди і спонсорські організації. Ліберальні реформи розпочаті в Болгарії у 1989 р. і особливо після 1997 р. глибоко позначилися на болгарській культурі. Держава майже не опікується культурою й освітою. Багато установ культури закрили, а співробітників звільнили.

Для розуміння минулого та формування майбутнього Болгарії необхідне культурне відродження. Втім, залишається відкритим питання, чи є «глобальні культурні цінності», що формують цінності суспільства споживання, правильною основою для цього. Вважаємо, що Болгарія, враховуючи кризи в суспільстві, не повинна поспішно відкидати власні освітні й культурні традиції, як надлишковий баласт. Їй слід зберегти суттєві елементи і надбання попередніх поколінь, Просвітництва і гуманізму, та знайти певний синтез, щоб надалі розвивати культурну й освітню галузі, вирішуючи сучасні завдання.

Література

1. Баева И. Българските преходи 1939-2002 / И. Баева, Е. Калинова. – София: Парадигма, 2002. – 511 с.
2. Бубнова Я. История на българското съвременно (неформално) изкуство / Я. Бубнова, М. Василева, Д. Попова. – София: ICI, 2009. – 184 с.
3. Време е, културата да излезе на пазар // 24 часа. – 2009. – 5 септември.
4. Вълчев Р.И. Интерактивни методи и групова работа в гражданското образование / Румен Илиев Вълчев. – София: Център Отворено образование, 2004. – 244 с.

5. Денчев С. Държавна политика за културно-историческото наследство на България, 1878-2009 / Стоян Денчев, София Василева. – София: За буквите - О писменех, 2010. – 432 с.
6. Закон за закрила и развитие на културата // Държавен вестник. – 1999. – 15 юни.
7. Закон за народната просвета // Държавен вестник. – 1991. – 18 октомври; Закон за висшето образование // Държавен вестник. 1997. – 27 декември; Закон за изменение и допълнение на Закона за народната просвета // Държавен вестник. – 1999. – 31 март.
8. Закон за радио и телевизия // Държавен вестник. – 1998. – 18 ноември.
9. Институт «Отворено общество». София [Електронний ресурс]. – Режим достępu: www.osf.bg
10. Национален статистически институт. Образование. Основно и средно образование 2007/08 [Електронний ресурс]. – Режим достępu: www.nsi.bg.
11. Новини. Министерството на културата. – София, 2009. – 20 февруари.
12. Статистически годишник на НРБ за 1989 г. – София, 1990. – 182 с.; Статистически годишник на Република България за 2008 г. – София, 2009. – 264 с.
13. Стратегия за развитие на радио- и телевизионната дейност // Държавен Вестник. – 2005. – 14 октомври.
14. Чичовска В. Политиката срещу просветната традиция / В. Чичовска. – София: УИ «Св. Климент Охридски», 1995. – 460 с.
15. Aleksandrov A. Wende und Aufbruch. Kulturpolitik in Bulgarien, 1995-2008 / A. Aleksandrov // Dissertation. Universitat fiir Musik und darstellende Kunst, Institut fiir Kulturmanagement und Kulturwissenschaft. – Wien, 2009. – 368 s.
16. Bandoly W. Das bulgarische Bildungswesen zwischen Umbruch und demokratischer Neugestaltung / W. Bandoly // Deutsches Institut fiir internationale padagogische Forschung, Studien und Dokumentationen zur vergleichenden Bildungsforschung 66. – Frankfurt am Main, 1997. – S. 17-38.
17. Krastev I. Russia and the Georgia war: the great-power trap / I. Krastev // Open Democracy. – 2008. – 31 август.
18. Landry Ch. Bulgaria's Cultural Policy in Transition: From the Art of the State to the State of the Art / Ch. Landry. – London, 1997. – 164.
19. Müller K. Post-Washingtoner Consensus und Comprehensive Development Framework. Neue Perspektiven fiir Transformationsforschung und Transformationstheorie / Klaus Müller // Osteuropa Forum. – 2001. – №16. – S. 3-18; Müller K. Totalitarismus und Modernisierung / Klaus Müller // Achim Siegel (Hg.), Totalitarismustheorien nach dem Ende des Kommunismus. – Köln, 1998. – S. 37-79.
20. Perez de Cuellar J. Our Creative Diversity. Report of the World Commis-

- sion on Culture and Development. Summary version / J. Perez de Cuellar. – Paris, 1995. – 66 p.
21. Przeworski A. Democracy and the market, political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America / A. Przeworski. – N.Y.: Cambridge Univ. Press, 1991.– 210 p.
22. Rahn R. Bulgarian Economic Growth and Transition Project / R. Rahn, R. Utt. – Washington: Washington National chamber foundation, 1990. – 326 p.
23. Riedel S. Bulgariens Kulturpolitik nach 1989: Ein Spiegelbild der wirtschaftlichen Krise / S. Riedel // Siidosteuroпа. –1996. – №6-7. – S. 492-512.
24. Stiglitz J.E. Die Schatten der Globalisierung / J.E. Stiglitz. – Bonn, 2002. – 303 s.
25. Williamson J. What Washington Means by Policy Reform / J. Williamson // Chapter 2 in Latin American Adjustment: How Much Has Happened?. – Washington: Peterson Institute for International Economics, 1990. – P. 8-17.
26. Zeitz Ch. Die EU-Grundrechtsagentur und der Kampf gegen Diskriminierung / Ch. Zeitz // Europe News. – 2009. – 22 Juni.

Стаття надійшла до редакційної колегії 30.10.2014 р.

*Рекомендовано до друку д.політ.н., професором Климончуком В.И.,
д.політ.н., професором Романюком А.С. (Львів)*

TRANSFORMATION IN EDUCATION AND CULTURE IN THE POST-COMMUNIST REPUBLIC BULGARIA

V. I. Burdiak

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;
58012, Chernivtsi, Kotsjubynskiyi str., 2;
ph. +38 (050) 67-87-627; e-mail: vira_burdjak@rambler.ru*

The paper investigates the development of culture and education in the Republic of Bulgaria and changing the period of democratization. Society rejected the Marxist-Leninist ideology, held deideologization of education and the arts. With the beginning of European integration, Bulgaria started the implementation of a European cultural values, executes programs of the Council of Europe and the EU. Greater financial assistance and support in this matter by various foreign funds and sponsoring organizations. Liberal reforms initiated in Bulgaria in 1989, and especially after 1997 deeply affected the Bulgarian culture. The author believes that the Bulgarians should retain the essential elements and heritage of previous generations, the Enlightenment and humanism, to find a certain synthesis, to develop cultural and educational sector, solving modern problems.

Key words: *Republic of Bulgaria, culture, education, government, civil society.*